

“הגאולה לארץ”: תהליך ההתארגנות של שוק טבק בפלסטינה המנדטורית

המחקר ההיסטורי על פלסטינה המנדטורית מעלה תדיר את מרכזיותו של שוק ההדרים, שהחל ממחצית שנות העשרים הפך לענף היצוא המרכזי של חקלאים יהודים וערבים כאחד. בניגוד לכך, בספרות המחקר כמעט ולא מופיעים אזכורים לייצור טבק בפלסטינה העותמאנית והמנדטורית. עיון במסמכי ארכיון המדינה מגלה עדויות לקיומו של שוק טבק פעיל ולפעילות תעשייתית ענפה של ייצור סיגריות בפלסטינה תחת השלטון הבריטי. פרק נשכח זה בהיסטוריה החברתית והכלכלית של פלסטינה המנדטורית מהווה את מוקדו של המחקר הנוכחי. מטרתו העיקרית היא לעקוב אחר תהליך הבנייה וההתייצבות של שוק הטבק הפלסטיני.

תחת השלטון העותמאני ששלט בפלסטינה עד 1917, גידול וייצור טבק היו כפופים למונופול טבק ממשלתי ונאסרו ללא רישיון מיוחד. בתקופה זו היה בפלסטינה מספר מוגבל של מגדלי טבק מורשים. הממשלה הבריטית שמונתה בפלסטינה בשנת 1920 ביטלה את תקנותיו המגבילות של המונופול ופתחה את שוק הטבק לתחרות. ביטול המונופול ושינוי התקנות הביא חקלאים רבים לשתול טבק בשדותיהם. לצד התפתחותו של המגזר החקלאי, קמו מספר מפעלים לייצור סיגריות והתניעו תהליכי תיעוש בענף החדש. בעקבות זאת חברות טבק זרות החלו גם הן לחדור לשוק. מסמכי הארכיון מלמדים על הניסיון הממשלתי לייצר מדיניות קבועה וארוכת טווח הנוגעת הן לעניינים טכניים והן לעניינים ארגוניים של שוק הטבק. תקנות הטבק הראשונות תוקנו בראשית המנדט אך מדיניות הממשלה כלפי גידול, ייצור ומסחר בטבק עברה שנויים במהלך השנים.

מסמכי ארכיון חושפים ניסיונות הן של המגדלים והן של פקידי הממשלה להתמודד עם עניינים כמו עודפי יבול, מציאת שווקים זרים לייצוא, מסחר לא-חוקי והברחות. מעל הכל, לאורך השנים תהליך הבנייה של שוק הטבק נאלץ להתמודד שוב ושוב עם שני אתגרים עיקריים: איכות הטבק ואיגוד מגדלי הטבק. בעקבות זאת, שתי הסוגיות הללו ישמשו כפריזמה העיקרית דרכה ייבחן תהליך ההתארגנות של שוק הטבק הפלסטיני בכללותו.

מסמכי ממשלה מוקדמים מציגים את איגוד המגדלים כאמצעי להשגת טבק באיכות גבוהה. אך בחלוף השנים שתי הבעיות שהיו שזורות זו בזו החלו מתנתקות, ועיסוק טכנו-מדעי של הממשלה סביב 'בעיית האיכות' הפך למאפיין בולט בשוק. השימוש במושג 'איכות' מכליל מערך מורכב של פעולות, חומרים ויחסים מובחנים לכדי מושג בלתי-מובחן. תיאור שוק הטבק במונחים של איכות בלבד לכאורה מספק הסבר קוהרנטי אך בפועל מסתיר ריבוי ומגוון. לכן כאשר המסמכים מספרים את סיפורו של שוק הטבק הפלסטיני באמצעות איכות הטבק קשה ללמוד מהם על התנאים שהובילו, או לא הובילו, להתעצבות ולהתייצבות של השוק. עבודה זו מבקשת לחבר מחדש בין שתי הסוגיות של איכות ואיגוד, זאת במטרה לשפוך אור על היסודות החומריים והחברתיים שלקחו חלק בתהליכי ההתארגנות הן של המגדלים והן של הטבק עצמו.

ניתוח ההתפתחות של שוק הטבק בפלסטינה יכול לשמש כאמצעי מתודולוגי לחקירה מטריאלית שאינה נותנת קדימות ליהודים או ערבים אלא למרחב הריבוני, ובתוכו לפרקטיקות קונקרטריות של חליפין כלכלי. מחקר בו השחקן הראשי הינו טבק, ולא קבוצה חברתית עם זהות נתונה מראש, יאפשר לזנוח הנחות מוקדמות לגבי אופי החברה, הרכב הקבוצות בה ומניעיהן, אשר מהוות את נקודת ההתחלה של חקירות רבות שעוסקות בפלסטינה המנדטורית. ייתכן כי מתודולוגיה כזו, אשר מדגישה תצורות טכנו-מדעיות וטכנו-מנהליות, תאפשר לדינמיקה המטריאלית של גידול, מסחר וייצור טבק להשתתף בעיצוב ההבחנות בין שוק ומדינה, חקלאים ותעשיינים, יהודים וערבים, וכיוצא בזה.

חן חקלאי, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב

